

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 378.14

DOI <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2024.97.1>**М. А. Кошляк**кандидат педагогічних наук,
Президент Федерації дзюдо України

ПРОБЛЕМА ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

Історія розвитку педагогічної думки достатньо виразно демонструє проблеми збереження здоров'я. За весь час розвитку цивілізації в системі освіти мали місце різні цілі та технології здоров'язбереження людства. У різні часи ці технології мали різне ідеологічне та педагогічне підґрунтя і з розвитком суспільства вдосконалювались, накопичуючи досвід здоров'язбереження, спрямований на гармонізацію взаємовідносин з зовнішнім середовищем, розвиток та вдосконалення соціальних відношень у побудові державності. Основний напрямок здоров'язбереження – це гармонізація розвитку особистості, а перетворення універсально історичного досвіду технологій здоров'язбереження в педагогічній думці повинно суттєво покращити практикум здоров'я та життєдіяльність учасників педагогічного процесу. Реалізація цього питання досягається на основі залучення історичного досвіду та узагальнення провідних ідей педагогів минулих століть та сучасників.

У статті узагальнено історичні аспекти проблеми здоров'язбереження в педагогіці.

З'ясовано, що періодом постановки означеної проблеми на науковому рівні є 50–60-ті рр. XX століття. У цей період спостерігається інтеграція представників різних наукових галузей (медицини, гігієни, анатомії, фізіології, психології, педагогіки) щодо розробки проблеми зміцнення здоров'я учнівської молоді. В результаті об'єктом аналізу вчених стали причини та механізми захворювань, анатомо-фізіологічні особливості організму людини, вплив на нього психічних навантажень, роль фізичної активності та загартування у забезпеченні його функціонування. Означені наукові пошуки позитивно відобразились у шкільній практиці. Зокрема, тут можна відзначити такі тенденції: активна пропаганда санітарно-гігієнічних знань серед учнівства та батьків; розробка питань шкільної перевтоми та ефективної організації навчально-виховного процесу; здійснення цілеспрямованого лікарського контролю за дотриманням гігієнічного режиму школярів, за рівнем їхнього фізичного розвитку; розвиток масової фізичної культури і спорту, створення мережі дитячих спортивних шкіл.

Встановлено, що 80-ті рр. характеризуються потужним підйомом прогресивної світової громадськості щодо визначення змісту, складових, принципів формування здорового способу життя особистості.

З'ясовано, що представниками сучасної вітчизняної педагогічної думки запропоновано нові підходи до вирішення проблеми здоров'язбереження і формування здорового способу життя.

Ключові слова: здоров'язбереження, здоров'язбережувальні технології, вітчизняна педагогіка, історичний досвід.

Постановка проблеми. Перспектива успішного становлення української нації пов'язана з пошуком оптимальних шляхів розв'язання проблеми збереження та зміцнення здоров'я населення, зокрема дітей і молоді, формування навичок здоров'язбереження, використання здоров'язбережувальних технологій [4].

Історія розвитку педагогічної думки достатньо виразно демонструє проблеми збереження здоров'я. За весь час розвитку цивілізації в системі освіти мали місце різні цілі та технології здоров'язбереження людства. У різні часи ці технології мали різне ідеологічне та педагогічне підґрунтя і з розвитком суспільства вдосконалювались, накопичуючи досвід здоров'язбереження, спрямований на гармонізацію взаємовідносин з зовніш-

нім середовищем, розвиток та вдосконалення соціальних відношень у побудові державності. Основний напрямок здоров'язбереження – це гармонізація розвитку особистості, а перетворення універсально історичного досвіду технологій здоров'язбереження в педагогічній думці повинно суттєво покращити практикум здоров'я та життєдіяльність учасників педагогічного процесу [6].

Реалізація цього питання досягається на основі залучення історичного досвіду та узагальнення провідних ідей педагогів минулих століть та сучасників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні науковці все частіше звертаються до історичного досвіду, педагогічної спадщини минулого задля переосмислення і творчого втілення

ідей видатних педагогів у практику сучасного виховання дітей та молоді. Дослідженню проблеми здоров'язбереження присвячено чимало наукових праць. Так, здоров'я Т. Бойченко, Ю. Бойчук, Л. Сущенко розглядають як інтегральний показник стану функціонування організму людини; І. Бех, А. Брушлінський, М. Боришевський – через особистісний підхід. Деякі науковці (Г. Апанасенко, Л. Бурлачук, В. Войтенко, І. Коцан, С. Максименко та ін.) розглядають феномен «здоров'я» у його соціальній і філософській реконструкції [8]; підготовку майбутніх учителів фізичної культури до використання здоров'язбережувальних технологій досліджували С. Гаркуша, В. Ткаченко, А. Юнак та ін.; проблему здоров'язбереження в історії розвитку педагогічної думки досліджували А. Бандурка, С. Воронько, Т. Єрмакова, Є. Кучерган та ін. Однак висвітлення проблеми здоров'язбереження у вітчизняній педагогіці ще не була предметом цілісного дослідження. Водночас у цьому процесі були певні досягнення, які не втратили своєї наукової і практичної значущості та актуальності.

Мета статті – узагальнення історичних аспектів проблеми здоров'язбереження в педагогіці.

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом педагогічної науки, спрямованої на формування теоретичних і практичних засад національного виховання школярів, є вивчення й узагальнення вітчизняного педагогічного досвіду фізичного виховання, здоров'язбереження дітей і молоді, оскільки наукове вирішення сучасних освітніх проблем неможливе без знання педагогічної спадщини минулого [10, с. 14].

У 1900–1917 рр. формуються такі нові напрями позанавчальної роботи, як спортивно-масовий рух та екскурсійна робота. У цей період виявляється низка тенденцій: надання позанавчальній роботі з фізичного виховання масового характеру; використання можливостей дитячих організацій для її здійснення. Провідними тенденціями стають збільшення інтересу до фізичного виховання і спорту серед усіх прошарків населення України, посилення ролі державної політики як чинника розвитку спортивних організацій, товариств і гуртків, перетворення діяльності спортивних організацій та товариств на самостійний напрям громадського життя півдня України [10, с. 14].

Періодом постановки означеної проблеми на науковому рівні вважаємо 50–60-ті рр. XX століття. В цей час на рівні державних документів (Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи освіти в СРСР», 1958 р.) орієнтиром виховання визначалася людина, яка гармонійно поєднує «духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість» [9].

Водночас спостерігається інтеграція представників різних наукових галузей (медицини,

гігієни, анатомії, фізіології, психології, педагогіки) щодо розробки проблеми зміцнення здоров'я учнівської молоді. В результаті об'єктом аналізу вчених стали причини та механізми захворювань, анатомо-фізіологічні особливості організму людини, вплив на нього психічних навантажень, роль фізичної активності та загартування у забезпеченні його функціонування. Означені наукові пошуки позитивно відобразились у шкільній практиці. Зокрема, тут можна відзначити такі тенденції: 1) активна пропаганда санітарно-гігієнічних знань серед учнівства та батьків; 2) розробка питань шкільної перевтоми та ефективної організації навчально-виховного процесу; 3) здійснення цілеспрямованого лікарського контролю за дотриманням гігієнічного режиму школярів, за рівнем їхнього фізичного розвитку; 4) розвиток масової фізичної культури і спорту, створення мережі дитячих спортивних шкіл [1, с. 5].

Варто зазначити, що 80-ті рр. характеризуються потужним підйомом прогресивної світової громадськості щодо визначення змісту, складових, принципів формування здорового способу життя особистості. Відзначимо, що в означуваний період вітчизняна наука збагатилася новим поняттям «валеологія» (valeo – «бути здоровим», logos – знання), тобто наука про здоров'я. Його авторство належить фармакологу, доктору медичних наук І. Брехману (1921–1994 рр.). Ученим був обґрунтований інтегративний підхід до фізичного, морального, духовного і соціального здоров'я людини як медичної, гігієнічної, біологічної, психологічної, філософської, соціологічної, культурологічної та педагогічної категорії. Поряд з цим, завдяки творчим пошукам Ю. Лісіцина (нар. 1928 р.) термін «здоровий спосіб життя» увійшов до наукового вжитку (1982 р.), хоча й був обтяжений ідеологічним наповненням. З другої половини 80-х років XX століття спостерігається зростання інтересу до вивчення зарубіжного досвіду розв'язання проблеми формування здорового способу життя. Зокрема, в цей час ВООЗ ініціювала кампанію «Здоров'я для всіх» (1977 р.), в межах якої було започатковано вивчення інформації щодо факторів погіршення здоров'я населення та шляхів їх подолання [7]. Важливу роль у зміні підходів до питань здоров'я людини та її способу життя мала Мадридська конференція міністрів охорони здоров'я Європи (1981 р.) на тему «Європейський підхід до охорони здоров'я», в рамках якої питання розробки освітньої політики в галузі охорони здоров'я і профілактики різних захворювань були визнані пріоритетною проблемою. В матеріалах Оттавській хартії (Канада, 1986 р.) було визначено взаємозв'язок між громадським та індивідуальним здоров'ям, окреслено напрями та передумови його зміцнення (формування державної політики, сприятливої для здоров'я населення; створення здоров'язбережувального соціального та екологічного середовища;

розвиток і активізація потенціалу громад; формування персональних навичок; переорієнтація традиційної системи охорони здоров'я в напрямі пріоритету профілактики над лікуванням [12]. Слід також відзначити проведення Міжнародної конференції з першочергових заходів у галузі охорони здоров'я (Алма-Ата, 1987 р.), на якій, в рамках співпраці з ВООЗ, було проголошено «Глобальну стратегію „Здоров'я для всіх до 2000 року”» [7].

Отже, у контексті загальноцивілізаційних процесів зміцнення здоров'я населення актуалізувалося як глобальна проблема людства. Це, в свою чергу, стало імпульсом до упровадження державних програм, спрямованих на зміцнення та збереження здоров'я підрастаючого покоління.

Досліджуючи ґенезу ідей формування здорового способу життя особистості у вітчизняній педагогічній думці А. Бандурка та С. Воронько приходять до висновку, що, проблема виховання фізичної культури, здоров'язбереження учнів постійно розвивалася у контексті фізичного виховання, становлячи неперервний процес збагачення вітчизняної педагогічної думки [1, с. 5].

У сучасному суспільному житті країни проблеми фізичної культури і спорту, фізичного виховання набули актуальності й гостроти. Це об'єктивно зумовлено, з одного боку – вагомістю здоров'я, необхідного фізичного розвитку, фізкультурної освіченості та вихованості особистості як для неї самої, так і суспільства, з іншого – тими проблемами і недоліками, які характеризують стан фізичної культури і спорту, процес фізичного виховання у школі.

Представниками сучасної вітчизняної педагогічної думки запропоновано нові підходи до вирішення проблеми здоров'язбереження і формування здорового способу життя.

З урахуванням особливостей соціально-політичного, економічного й культурного розвитку країни, державної освітньої політики, суспільно-педагогічних вимог до рівня розвитку педагогічної теорії та практики, обґрунтування нових підходів до формування ЗСЖ особистості Т. Єрмаковою виділено етапи становлення та розвитку проблеми формування ЗСЖ у вітчизняній педагогіці цього періоду, які частково збігаються із загальною періодизацією розвитку педагогічної думки в Україні, науково обґрунтованою О. Сухомлинською [13].

Перший етап (50-ті – 60-ті рр. XX ст.) – етап становлення питань формування ЗСЖ школярів як педагогічної проблеми [5].

Другий етап (70-ті – 80-ті рр. XX ст.) визначається Т. Єрмаковою як етап інтенсивного розвитку науково-методичних засад формування ЗСЖ.

Третій етап (90-ті рр. XX ст.) – етап розвитку уявлень про формування ЗСЖ учнів як системи, заснованої на гуманістичних засадах [3, с. 26–27].

Зауважимо, що у науковій літературі донині не запропоновано усталеної дефініції поняття «здо-

ров'язбереження», що спричинене кількома факторами:

1) монополізація терміна «здоров'язбереження» медичною сферою;

2) оглядовий характер аналізу категорії здоров'язбереження як результату освітньої діяльності та пріоритетного педагогічного завдання [11, с. 32].

Л. Гаращенко тлумачить сутність поняття «здоров'язбережувальна технологія» як «послідовну цілеспрямовану систему взаємодії суб'єктів педагогічного процесу, що включає науково обґрунтовані форми, методи, способи формування і збереження здоров'я, сукупність психолого-педагогічних методів і прийомів роботи з дітьми, підходів до реалізації проблем, пов'язаних з оздоровленням, і спрямована на створення умов для збереження і зміцнення здоров'я, а також усвідомлення педагогом цінності власного здоров'я та здоров'я вихованців» [2, с. 31].

На підставі вивчення наукових поглядів В. Ткаченко В. трактує поняття: «здоров'язбереження» як це процес навчання й виховання в дитини навичок здорового способу життя, створення комфортних і безпечних умов перебування учнів в освітньому закладі, запобігання перевантаженню, стресам, втомі, сприяння зміцненню здоров'я дитини. Окреслені завдання передбачають опанування майбутнім учителем фізичної культури цілого спектру технологій, що допоможуть виконувати фахові обов'язки на високому професійному рівні [11, с. 32].

А. Юнак здоров'язбережувальні технології умовно поділяє на дві великі групи:

– здоров'язбережувальні технології, що створюють безпечні умови для перебування, навчання та праці в школі; оптимізують раціональну організацію виховного процесу, зважаючи на вікові, статеві, індивідуальні особливості та гігієнічні вимоги, уможливають відповідність навчального й фізичного навантаження можливостям дитини;

– здоров'яформувальні технології, що спрямовані на зміцнення фізичного здоров'я учнів, підвищення потенціалу (ресурсів) здоров'я [14, с. 350].

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи аналіз наукових поглядів, наголосимо, що нинішній стан здоров'я учнів умотивовує нагальну необхідність активного використання в навчально-виховному процесі загальноосвітніх закладів здоров'язбережувальних технологій. Здоров'язбережувальні технології – різнопланові за своєю природою, передбачають заходи, які сприяють збереженню основних складників здоров'я учнів, а особливо фізичного здоров'я. Для ефективного формування здоров'язбережувальної компетентності вкрай потрібен високий рівень компетентності методистів і вчителів.

Очевидно, що сучасний рівень розвитку методології історичної та педагогічної наук дозволив сучасним дослідникам більш повно і якісно представити досвід, накопичений впродовж певного періоду. Перспективи подальшої наукової розробки означеної проблеми вбачаються у проведенні історіографічних досліджень у напрямку вивчення особливостей підготовки майбутніх учителів фізичної культури до здоров'язбережувальної діяльності.

Список використаної літератури:

- Бандурка А. В., Воронько С. О. Генеза ідей формування здорового способу життя особистості у вітчизняній педагогічній думці радянської доби. *Проблеми та перспективи розвитку фізичного виховання, спорту і здоров'я людини* : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (23-24 квітня 2020 р.). Полтава : Сімон, 2020. С. 3–7.
- Гарашенко Л. Педагогічні умови застосування здоров'язбережувальних методик виховання в дошкільному закладі. *Збірник наукових праць Київського університету*. 2010. № 4. С. 27–34.
- Гаркуша С. В. Проблема здоров'язбереження в історії вітчизняної педагогічної науки. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія : Педагогічні науки. 2015. Вип. 132. С. 23–28.
- Гаркуша С. В. Формування готовності майбутніх фахівців фізичного виховання до використання здоров'язбережувальних технологій: теоретико-методичний аспект : монографія. Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2014. 392 с.
- Єрмакова Т. С. Етапи розвитку ідей формування здорового способу життя старшокласників у вітчизняній педагогіці (друга половина XX століття). *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2010. № 4. С. 29–36.
- Кучерган Є. Проблема здоров'язбереження в історії розвитку педагогічної думки. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2016. Вип. 48. С. 112–120.
- Здоров'я для всіх до 2000 року. Світова стратегія. *Матеріали ВООЗ при ООН*. Женева, 1981. 72 с.
- Здоров'язбережувальні технології в освітньому середовищі: колективна монографія [за заг. ред. Л.М. Рибалко]. Тернопіль : Осадца В.М., 2019. 400 с.
- Керівні матеріали про школу. К.: Радянська школа, 1962. 44 с.
- Марчук С. С. Ідеї фізичного виховання школярів у педагогічній спадщині К. Д. Ушинського: дис. ... канд.пед.н.: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Луцьк, 2015. 264 с.
- Ткаченко В. В. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до використання здоров'язбережувальних технологій у дитячих оздоровчих таборах: дис. ... канд.пед.н.: 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. Черкаси, 2015. 283 с.
- Шиян Е. І. Освітня політика з питань здорового способу життя молоді у другій половині XX століття. *Державне управління : Теорія та практика*. 2007. № 2(6). URL: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/DUTP/2007>.
- Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн. 2: XX століття: навч. посібник для вищих навч. закладів / за ред. О. В. Сухомлинська. К. : Либідь, 2005. 552 с.
- Юнак А. Підготовка майбутніх вчителів фізичної культури до впровадження здоров'язбережувальних технологій на уроках з лижної підготовки. *Гуманітарний вісник*. 2011. № 27. С. 348–352.

Koshliak M. The problem of health preservation in domestic pedagogy

The history of the development of pedagogical thought clearly demonstrates the problems of preserving health. Throughout the development of civilization, the education system has had various goals and technologies for the preservation of human health. At different times, these technologies had different ideological and pedagogical foundations and were improved with the development of society, accumulating health care experience aimed at harmonizing relations with the external environment, developing and improving social relations in the construction of statehood. The main direction of health care is the harmonization of personality development, and the transformation of the universally historical experience of health care technologies in pedagogical thought should significantly improve the practice of health and the life of participants in the pedagogical process. The implementation of this issue is achieved on the basis of the involvement of historical experience and the generalization of the leading ideas of teachers of past centuries and contemporaries.

The article summarizes the historical aspects of the problem of health care in pedagogy.

We consider the 1950s and 1960s to be the period when this problem was posed at the scientific level. 20th century. At the same time, there is an integration of representatives of various scientific fields (medicine, hygiene, anatomy, physiology, psychology, pedagogy) regarding the development of the problem of improving the health of schoolchildren. As a result, the scientists analyzed the causes and mechanisms of diseases, anatomical and physiological features of the human body, the impact of mental stress on it, the role of physical activity and hardening in ensuring its functioning. The specified scientific researches were positively reflected in school practice. In particular, the following trends can be noted here: active propaganda of sanitary and

hygienic knowledge among students and parents; development of issues of school overfatigue and effective organization of the educational process; implementation of targeted medical control over observance of hygienic regime of schoolchildren, by level of their physical development; development of mass physical culture and sports, creation of a network of children's sports schools.

It is established that the 80s are characterized by a powerful rise of progressive world community in determining the content, components, principles of formation of healthy lifestyle of the individual.

Representatives of modern domestic pedagogical thought have proposed new approaches to solving the problem of health preservation and formation of healthy lifestyle.

Key words: *health preservation, health preservation technologies, domestic pedagogy, historical experience.*